

NEKOLKO POZNÁMKO K PROBLÉMU VEDOMIA VO FILOZOFII MYSLE

Slavomír GÁLIK

V týchto niekoľkých filozofických reflexiach sa chcem špeciálne zamerať na problém vedomia vo filozofii mysle. Je však zrejmé, že tento problém nie je izolovaný od ostatných psychofyzických problémov, ale práve naopak, podmieňuje ďalšie explanácie mysle, tela a ich vzájomných vzťahov. Dokonca si myslím, že každý pokus o uchoopenie alebo vysvetlenie genézy vedomia, jeho funkcie, podstaty a vzťahovosti nakoniec ústi do celkom vyhraneneho paradigmatickeho alebo svetonázorového náhľadu na človeka, ale aj na svet. Preto problém vedomia a jeho interpretácie považujem za fundamentálny, a to nielen vo filozofii mysle, ale aj všeobecne vo filozofii.

Svoje úvahy o vedomí chcem rozvinúť v konfrontácii s anglo-americkou líniou filozofie, ktorá sa zaoberá vzťahmi medzi myslou a telom, prípadne vedomím a telom a ktorá sa vyprofilovala ako filozofia mysle. Do jej filozofického okruhu spadajú takí autori ako napríklad D. Davidson, D. Dennett, O. Flanagan, D. Chalmers, P. M. Churchland, P. S. Churchland, C. McGinn, T. Nagel, H. Putnam, R. Rorty, J. Searle a ďalší. S týmito autormi, skôr všeobecne ako jednotlivo, chcem viesť kritický, ale zároveň aj tvorivý dialóg, ktorý by sa premietal do nasledovných teoretických úrovní: filozofickej, vedeckej a náboženskej, ktoré nebudú oddelené, ale budú mavzájom úzko súvisieť. Cieľom týchto niekoľkých úvah takisto nie je nájsť už hotové riešenie, ale skôr prispieť k prehodnoteniu niektorých predpokladov vo filozofii mysle a pozornosť nasmerovať i na nové možnosti pri skúmaní vedomia človeka.

Filozofické poznámky. Pre väčšinu spomínaných autorov anglo-americkej filozofickej línie je charakteristické to, že axiomaticky stavajú na neurofyziológii, neuropsychológii alebo biológii. To znamená, že predpokladom ich úvah o myšli alebo o človeku všeobecne je to, že človek je primárne tvor biologický a až sekundárne vedomý. Tomu podľa nich nasvedčuje evolúcia, v rámci ktorej sa človek a implicitne aj jeho vedomie vyvinuli z evolučne nižších živočíchov. Takisto nasvedčuje tomu aj evidencia tela, jeho nervovej sústavy a najnovšie výskumy z oblasti neurofyziológie, ktoré hovoria o závislosti vedomia a všetkých kognitívnych aktivít človeka od mozgu.¹

¹ J. Nosek potvrdzuje, že súčasná filozofia mysle, až na interakcionizmus, ktorý je skôr na okraji hlavného prúdu, spochybňuje duševný charakter mysle alebo vedomia: „Jedným zo zrejmých rysov teórií psychofyzického problému vo filozofii mysle je to, že až na interakcionizmus všetky

Tento náhľad na človeka a jeho vedomie by som chcel trochu sproblematizovať:

1. Na strane vedomia tiež môžeme nájsť akýsi nadhľad, ktorý syntetizuje udalosti, a tak umožňuje vnímanie času (zároveň aj priestoru) Bez existencie vedomia by nemalo zmysel hovoriť o čase, lebo práve vo vedomí máme pamäť, pomocou ktorej si pamätáme minulosť, a predstavivosť, pomocou ktorej si predstavujeme budúcnosť. Takéto kritérium by asi ťažko mohlo splniť niečo telesné a rozpriestranené, iba ak by sa transcendovalo, a to je už vlastne opäť pozícia vedomia. Treba však pripomenúť, že čas nie je nejaká samostatná kategória vedomia, ale práve naopak, o čase možno hovoriť len v prieniku vedomia a pohybujúcich sa rozpriestranených entít. Tak vlastne hovoríme o časopriestorovom kontinuu. Vedomie je však pri tvorbe časovosti nezastupiteľné práve pre svoju podivuhodnú schopnosť byť akosi mimo všetkých vnútorných či vonkajších aktivít, hoci sa s nimi zároveň aj relatívne identifikuje.

2. Teraz by som chcel poukázať na druhú podstatnú črtu vedomia, ktorou je jeho intencionalita. Napríklad v mojom poli vedomia si môžem uvedomovať telesnú rozpriestranenosť, pocity, predstavy, myšlienky i samotné stavy vedomia. Na rozdiel od *J. -F. Lyotarda* (podobne uvažuje aj *M. Merleau-Ponty*), ktorý hovorí, že „ja“ alebo vedomie je úplne zviazané so svojimi korelátmi, a preto čisté „ja“ je ničím ([9], 57-59), si myslím, že predmetné koreláty vedomie úplne nevyčerpávajú, a to z dvoch dôvodov. Ak napríklad strach (ako korelát vedomia) zaplavuje moje vedomie, tak si ho vždy môžem uvedomiť ako strach, čím sa dostávam akousi vnútornejšou časťou mimo tohto strachu. Môžem ho, zjednodušene povedané, pozorovať, a preto sa nemôžem „stať strachom“, ale môžem len „mať strach“. Takto si môžem uvedomovať všetky fenomény, ktoré sa dostávajú do môjho poľa vedomia, vo forme akéhosi indexovania. Druhý dôvod spočíva v kontinuite vedomia. Pocity a predstavy totiž prichádzajú a odchádzajú, ale pozorovateľ (svedok), t. j. vedomie zostáva. Z intencionality vyplýva, že vedomie by malo ontologicky predchádzať javy, a domyslené do dôsledkov, aj telo.

3. S myšlienkou, že vedomie predchádza javy, úzko súvisí aj myšlienka vzťahov medzi vedomím a nevedomím, ktorým by som chcel venovať tretiu poznámku. Súčasná filozofia mysle sa opiera aj o niektoré smery v psychológii, ktoré svoju pozornosť preniesli do výskumu nevedomia. Objav nevedomia potom, samozrejme, priniesol aj diskusie o pôvode vedomia v nevedomí a o predchádzaní vedomia nevedomím. Tieto ontologické interpretácie pôvodu vedomia v nevedomí sú v mnohom podnetné, ale v zásade nevysvetľujú fenomén „uvedomovať si niečo“, lebo nevedomie si nevedomujeme, hoci môže produkovať aj mnohé inšpiratívne predstavy, fantázie či myšlienky, ktoré sa však môžu stať skutočnými myšlienkami len vtedy, keď dostanú vedomú intenciu. Vedomie totiž vo svojom pravom význame objasňuje a dáva zmysel. Viac svetla do tohto vzťahu by tu mohli vniesť psychoterapie, ktoré explicitne pracujú s nevedomím. Práve v nich ide o to, aby sa nevedomé komplexy, ktoré sa ozývajú v podobe úzkostí, strachu a podobne, stali vedomé a vedomím pochopené,

zdieľajú pochybnosti o existencii duševného charakteru nášho prirodzeného života zahŕňajúceho také javy, ako je túžba, viera, úmysel – jedným slovom pochybujú do istej miery o existencii vedomia, resp. subjektivity vôbec“ ([11], 175)

čím sa čiastočne alebo aj úplne môžu rozplynúť. Túto terapeutickú prax potvrdilo už množstvo psychoterapeutických výskumov. Otázne však je, do akej miery môže takto vstupovať vedomie do nevedomia, keďže s tým podstatne súvisí aj otázka genézy vedomia a kauzálneho vzťahu nevedomie – vedomie. Tohto problému sa ešte dotknem v druhej a v tretej časti.

Vedecké poznámky. Pri štúdiu filozofie mysle² som sa nestretol s vedeckými výskumami človeka a jeho vedomia v celej jeho šírke, čo ma zvlášť prekvapuje, keďže vedecké poznanie sa v tejto oblasti považuje za prioritné. S tým súvisí aj metodológia skúmania vedomia, ktorá sa pohybuje v pomerne starých rámcoch vedeckej metodológie a ktorá predpokladá experimentálnu opakovateľnosť javov, subjekt-objektové členenie a prístrojové meranie. **V. V. Nalimov** si práve naopak myslí, že pri skúmaní vedomia, prípadne nevedomia, od týchto požiadaviek vedy musíme odstúpiť. K prvej z nich hovorí: „*Pri skúmaní človeka nie sú dôležité len opakujúce sa prejavy stavov vedomia a správania, ale aj ich jednorázové a výnimočné prejavy, v ktorých sa ukazuje skrytá, spravidla neuvedomovaná časť spektra vedomia, hoci práve ona často určuje variabilitu individuálnych prejavov človeka.*“ ([4], 13) K subjekt-objektovému členeniu sa vyjadruje, že je potrebné „*odstúpiť od tvrdého požiadavku rozdelenia na subjekt a objekt v procese poznania, obzvlášť v pláne odkrývania tých častí spektra nášho vedomia, ktoré sú skryté priamemu pozorovaniu a ktoré nemožno skúmať nezaujete. Musíme do nich vstúpiť, prežiť ich, odhaliť niečo podobné i v sebe; ďalej musíme nájsť taký jazyk, v ktorom by sa dali opísať a v ktorom by sa o nich dalo hovoriť tak, aby sa stali predmetom vedeckého výskumu.*“ ([4], 14) K tretej požiadavke zasa hovorí: „*... človek sám je zvláštny prijímač, schopný za istých podmienok a pri patričnej stimulácii a cvičení odhaľovať skutočnosti skryté fyzikálnym prístrojom.*“ ([4], 14) Nalimov k tretiemu bodu ešte dodáva: „*... máme dôvod predpokladať, že vedomie človeka je vnorené do zvláštnej ‚mimoprístrojovej skutočnosti‘, ktorú dané vedy nezachytávajú. Mohli by sme ju označiť ako sémantickú – na rozdiel od znakovkej, semiotickej skutočnosti prístrojového (senzoricky percipovaného) sveta.*“ ([4], 14)

Veda by mala teda akceptovať odlišnú metodológiu na skúmanie vedomia a navyše zamerať pozornosť na mimoriadne stavy vedomia, lebo práve tie paradigmaticky menia naše poznanie o človeku. V tejto súvislosti by som chcel spomenúť niekoľko výskumov, ktoré sa už na tomto poli uskutočnili a ktoré podstatne menia náhľad na človeka i na svet.

1. Vo filozofii mysle som sa napríklad nestretol s Grofovými výskumami vedomia človeka. **S. Grof** nazýva svoju psychológiu transpersonálnou psychológiou, lebo na základe svojich experimentálnych výskumov využívajúc metódu rozširovania vedomia dospel k názoru, že vedomie je vo svojej podstate transcendentné voči mozgu i voči celému organizmu. Tento jeho názor podporili stovky ľudí, ktorí prešli istými štádiami

² Ako východisko mojich úvah o filozofii mysle mi slúžili predovšetkým tieto tri prehľadové publikácie: NOSEK, J.: *Mysl a tělo v analytické filosofii*. Praha, Filosofický ústav AV ČR 1997; GÁLIKOVÁ, S.: *Úvod do filozofie mysle*. Martin, Honner 2001; VIŠŇOVSKÝ, E., POPPER, M., PLICHTOVÁ, J.: *Průběhy o hledání mysle*. Bratislava, Veda SAV 2001.

tzv. rozšíreného vedomia. S. Grof dokonca predstavil aj istú mapu zážitkov, ktoré sa dostávajú pri rozširovaní vedomia. Ide predovšetkým o prechádzanie biografickým štádiom až po detstvo, perinatálnymi a prenatalnými maticami až po mnohopočetné transpersonálne úrovne [5]. Zážitky z týchto úrovní sú epistemologicky veľmi presvedčivé a majú aj významnú terapeutickú hodnotu. Problém genézy vedomia načrtnutý v prvom bloku tu vyznieva v prospech vedomia.

2. K výskumom vedomia by som ďalej mohol priradiť výskumy, ktoré ho skúmajú z pozície tretej osoby. Napríklad **Tomio Hirai** niekoľko rokov skúmal mozgové vlny meditujúcich zen-buddhistických mníchov. Vo svojich meraniach dospel k pozoruhodným výsledkom. Hirai zistil, že mnísi počas meditácie pravidelne prechádzajú z bdelého režimu vedomia, t. j. z úrovne vln beta do relaxačného vedomia vln alfa a dlhodobu tréningu až do úrovne theta, ktorá je charakteristická pre spánok. Na týchto úrovniach si však mnísi zachovávali bdelé vedomie. Z výskumu vyplýva, že meditujúci mních na úrovni spánkového režimu mozgu vlastne prežíval stav bez myšlienok. Podľa klasickej neurovedy by mal spať, ale on bdel, čo dokázal Hirai vo svojich výskumoch presvedčivo demonštrovať ([6], 81-100). **Peter Fenwick** posunul tento výskum ešte ďalej, keď pripojil EEG k počítaču. U každého meditujúceho pozoroval nezvyčajne jasnú oblasť za čelovou kosťou na pravej strane lebky. Ktorýsi člen z jeho kolektívu povedal, že „keby sme zaznamenali takú výraznú asymetriu u náhodného človeka z ulice, obávali by sme sa, že sa tu odohráva čosi veľmi nenormálne“ ([1], 139). V ďalšom výskume pri kategorizácii predmetov jeden majster zenu dokonca všetko realizoval pravou hemisférou, čo nasvedčovalo tomu, že žije mimo časovej kauzality a len v plnej prítomnosti ([1], 140). Na záver treba dodať, že o samotnom zážitku meditujúceho sa z elektroencefalografického záznamu dozvedáme len málo. Jedinou možnosťou je tu aj pre vedu len intersubjektívny dialóg s ľuďmi, ktorí tieto stavy vedomia dosahujú.

3. Na doplnenie tohto bloku argumentov by som chcel ešte spomenúť problém kvalít vo vedomí. **Karl H. Pribram** napríklad tvrdí, že naša percepcia sveta je založená na vlnovej frekvencii v mozgu, je v recipročnej zhode s vlneniami v okolitom svete ([4], 18). Mozgové vlny sa tak stávajú základom objektívneho poznania sveta a tvorby subjektívnych kvalít. Vedomie však musí vstúpiť do prieniku s týmito frekvenciami a len potom sa v ňom môžu vytvoriť kvality, ktoré sa podľa mňa fenomenologicky odlišujú od frekvencie mozgových vln, čo sú v podstate len štruktúrované šumy. Napríklad ak bežím po chodníku a zbadám na ňom konár, tak v prvom momente nie som si istý, či je to konár alebo had. Vlnové frekvencie sú však rovnaké. Problém je v pripísaní významu tomu, čo bezprostredne vidím. Až pri bližšom nahliadnutí môžem zistiť, že išlo napríklad len o konár. Samozrejme, že tu veľmi významnú úlohu zohráva aj pamäť a spolu s ňou aj celé naše kultúrne dedičstvo. Zo spomenutého príkladu však vyplýva, že kvalita sa odráža od istej frekvencie, je s ňou do istej miery vo vzťahu, ale zároveň je aj iná. Vlnová frekvencia ju môže v istých hrubých obrysoch naznačiť, ale nemôže ju vyčerpávajúco vyjadriť. Jej existencia by sa potom nachádzala medzi vedomím a istou vlnovou frekvenciou. Problémom však zostávajú mimobiografické kvality, ako sú napríklad transpersonálne zážitky. Museli by sme totiž

uznať aj ich samostatnú existenciu, ktorá by sa už nemohla zakladať na organickej úrovni.

Tieto výskumy vrhajú úplne nové svetlo na riešenie spomínaných problémov a nemali by sa, podľa mňa, prehliadať.

Náboženské poznámky. Na začiatok treba povedať, že vo filozofii mysle som sa nestretol s výskumami náboženstiev, predovšetkým ich mystík. Podľa mňa práve ony by mohli celý výskum posunúť dopredu, lebo vo svojich tradíciách uchovávajú celé spektrum skúseností vedomia človeka. Preto si myslím, že riešenie problému vedomia by mohlo napomôcť práve spojenie vedy s náboženskými skúsenosťami. V náboženských alebo mystických skúsenostiach ide totiž o prelamovanie bežnej skúsenosti človeka, čo sa dá preukázať nespočetnými príkladmi z dejín náboženstiev. Nakoniec aj súčasní vedci, napríklad **Karl H. Pribram**, pripúšťajú, že ak sa prekročia vlnové frekvencie mozgu, ktoré nás udržujú v súradniciach časopriestoru a kauzality, tak sa dostaneme do holografickej oblasti, v ktorej už časopriestor a kauzalita neplatia, ale nastupujú také javy komplementarita, synchronicita a symetria ([4], 18). A práve tieto javy sú rozličnými jazykmi zachytené v náboženstvách.

1. Ako prvú poznámku k tomuto tretiemu bloku by som chcel uviesť príklad jedných z najstarších filozoficko-náboženských koncepcií človeka a jeho vedomia, ktoré sa nachádzajú vo Védánte.³³ Filozofia Védánty nás totiž učí o štyroch základných stavoch vedomia (buddhizmus ich pozná až 89): bdelom, snovom, hlbokom spánku a prebudenom. To sú štyri hlavné typy stavov vedomia, z ktorých prvé tri sú dostupné každému človeku. Východná filozofia učí, že v bdelom a snovom stave nie sú obsahy vedomia, t. j. naše vnímanie skutočnosti, reálne, ale iluzórne, to znamená, že nie je možné stotožňovať podstatu vedomia ani s bdelosťou ani so snami. Védánta ďalej rozlišuje hlboký spánok, v ktorom si vedomie síce neuvedomuje samé seba, ale to neznamená, že nejestvuje. Védánta túto úroveň nazýva blaženou, lebo tu nejestvuje žiadna forma utrpenia. Podľa Védánty tak isto si nesmieme zamieňať podstatu vedomia s fyziologickou funkciou bdelosti. Bdelosť je síce potrebná na „odrazenie“ vedomia, ale nie je s ňou totožná. Védánta však hlavný dôraz kladie na stav prebudeného vedomia (vedomia osebe), ktorý transcenduje všetky tri predchádzajúce stavy vedomia. Tento stav kladie v podstate na úroveň hlbokého spánku, len s tým rozdielom, že ide už o uvedomovanie si tohto stavu. Z pozície tohoto stavu vedomia sú iluzórne všetky obsahy vedomia, vrátane tela, pocitov, mentálnych predstáv, keďže v poli vedomia sa už nahliadajú ako premenlivé (vznikajúce a zanikajúce). V situácii prebudeného vedomia sa tak všetko obracia naopak. Reálne je len vedomie a nereálne sú všetky obsahy vedomia. Z pozície východnej filozofie, ku ktorej majú blízko aj mnohé západné mystiky, sa tak prioritizuje duch alebo vedomie pred telom, myslou i svetom.

2. V druhej poznámke by som sa chcel dotknúť cesty k prebudenému vedomiu, jej dôsledkov pre toho, kto ňou už prešiel, a jej sprievodných javov.

³³ K tejto problematike by som odporúčal prácu [13]

A. Ku genéze prebudeného vedomia možno povedať, že vo všetkých náboženstvách a osobitne v ich mystikách sa môžeme stretnúť s myšlienkou očisťovania temných stránok srdca alebo duše (prípadne mysle, vedomia). V novej terminológii by sme to mohli vyjadriť tak, že ide o vzťah vedomia a uvedomovaných vlastných negatív, ktoré sa strácajú kdesi v nevedomí. V mnohých mystických systémoch si ich tvorcovia naplno uvedomili, že ide o vzťah vedomie – nevedomie a o prácu na postupnom (prechádzaní a) uvedomovaní si nevedomia. To, s čím pracujú mnohé súčasné psycho-terapie, náboženstvá poznali už dávno. Tak napríklad v jóge sa tvrdí, že nevedomé elementy majú tendenciu sa sprítomniť vo vedomí a v ňom vlastne zaniknúť. Nevedomá potencialita je však veľmi nabitá a môžu do nej opätovne prechádzať aj elementy z vedomia, ktorým zostala ešte istá aktivita. Na vyčistenie nevedomia je preto potrebné vytrvalé sústredenie a jeho analyzovanie ([2], 44-48). Nielen v jóge, ale aj v celej východnej filozofii a v západnej mystike po úplnom vyčistení nevedomia prichádza osvetlenie (prebudenie, zjednotenie). Z toho vyplýva, že kauzálny vzťah nevedomie – vedomie tu nemôže platiť absolútne, lebo vedomie, keďže je schopné prejsť nevedomím, sa nemôže ním úplne vyčerpávať.

B. Z množstva príkladov tých, čo v dejinách náboženstiev dosiahli prebudenie, by som veľmi rád upozornil na našu súčasničku *Jiyu-Kennetovú*, ktorá dosiahla v jednom zen-buddhistickom chráme v Japonsku tzv. „Veľké kenšó“, t. j. stav trvalého prebudenia [7]. Tento stav, ako to veľmi pekne opísala a nakreslila, tiež predchádzalo očisťovanie, t. j. práca s nevedomím. V záverečnom štádiu očisťovania došlo k uvoľneniu energie, ktorá postupne rástla a prenikala až za hranice tela ([7], 100-107). Opäť vo vrcholnom štádiu rozvoja týchto energií, ktoré Jiyu-Kennetovej vlastne vytvárali akési nové telo, si uvedomila, že je mimo hraníc svojho tzv. „hrubého tela“ i myšlienkových pochodov. Tie akoby len z diaľky a celkom nezaujate pozorovala, ako sa vynárajú a zapadajú, prípadne úplne miznú. Svojou podstatou sa cítila byť nadindividuálnym a neduálnym vedomím ([7], 144-147). K sprievodným javom, ktoré nie sú podstatné, ktoré ale napriek tomu opísala, patrilo vnútorné svetlo, ktoré pozorovateľ mohol vidieť vo forme akejsi hmly, levitácia, ktorá bola tak isto pozorovateľná, telepatia či mimotelesné návštevy iných krajín ([7], 157-176). Z toho opäť vyplýva, že pri prekročení časopriestorových súradníc vlnovej frekvencie mozgu už fyzikálne zákonnosti prestávajú platiť. Z pozície takéhoto prebudeného vedomia už potom nemožno absolutizovať realitu nášho tela a sveta, ako ju vnímame z pozície bdieľého vedomia.

Poznámky k patologickým prípadom. K týmto trom blokom úvah o vedomí by som na záver rád pripojil ešte argumenty zástancov teórie genézy vedomia z mozgu, ktorí hovoria o psychických poruchách človeka, či dokonca o trvalých patológiách, z ktorých vyplýva úplná závislosť vedomia alebo mysle od mozgu. Tieto argumenty by som rozdelil do dvoch skupín: 1. psychické zmeny bez zmeny na mozgu, prípadne s nepozorovateľnými zmenami, akou je napríklad psychóza; 2. psychické zmeny so zmenami na mozgu, napríklad pri úraze alebo pri biologicky a chemicky identifikovateľnej chorobe.

K prvej skupine by som povedal, že problémy tu vytvára hlavne naša spoločnosť, ktorá každú odchýlku od bežného rámca vedomia považuje za chorobnú. To znamená, že jedine svet pozorovaný v každodennom bežnom vedomí je reálny a všetky ostatné vnímania sú nereálne, a teda patologické. Môžem uviesť príklad, na ktorom môžem demonštrovať našu súčasnú kultúrnu situáciu. Napríklad šaman, ktorý prešiel iniciačnými skúškami, prežíva a vníma svet inak ako bežný smrteľník. Dokáže si tieto dimenzie uvedomiť a dokonca sa v nich pohybovať. Z hľadiska nášho poznania by išlo o ťažkú formu psychózy. Toto presvedčenie sa však aj všeobecne rozširuje, a tak prípadne aj človek s iným vnímaním sveta si bude myslieť, že je psychicky chorý, a nie že ho napríklad možno čaká psychická transformácia. Takéto stavy mal napríklad aj C. G. Jung, ktorý si však uvedomil o čo ide, a tak z tejto skúsenosti mal vlastne zisk v podobe poznania fungovania archetypov a nevedomého sveta a vlastnej psychickej integrácie ([12], 35-38).

K druhej skupine by som chcel povedať, že tak ako v hlbokom spánku aj v bezvedomí či pri poškodení mozgu už nemusíme vnímať seba. Z toho však nevyplýva, že vedomí neexistuje. Pravdepodobne je aj rozdiel medzi prebudeným vedomím a vedomím neprebudeným, keďže prebudený už nie je trvalo viazaný na telo či mentálne pochody. *Jiyu-Kennettová* napríklad hovorí o možnosti prebudeného vedomia kedykoľvek opustiť telo: „*sama som videla, že schopnosť zomrieť posedičky aj postojačky, ktorá transcenduje sedliaka i mudrca, sa získava pomocou meditácie pokojného uvažovania.*“ ([7], 223-224). Z toho by vyplývalo, že prípadné telesné deformácie by nemuseli mať za následok „uväznenie“ vedomia v tele, ale možno len jeho uvoľnenie. Tieto prípady, ktoré sú stále málo preskúmané, ponúkajú netušené možnosti vo výskume vedomia človeka a hlavne možnosti jeho prežitia po smrti.

Úplne na **záver** by som chcel zdôrazniť, že filozofia mysle by sa mala viac zamerať na výskum mimoriadnych stavov vedomia či mystických skúseností, ktoré sa vyskytujú v každom svetovom náboženstve. Som presvedčený, že syntéza vedy a náboženstva (mystiky) by dopomohla k podstatnému objasneniu tak ťažkého problému, akým problém vedomia nesporne je.

*Katedra filozofie
Fakulta humanistiky TU
Hornopotočná 23
Trnava*

LITERATÚRA

- [1] DARLING, D.: *Hľadanie duše*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1997.
- [2] ELIADE, M.: *Jóga, nesmrteľnosť a svoboda*. Praha, Argo 1999.
- [3] GÁLIKOVÁ, S.: *Úvod do filozofie mysle*. Martin, Honner 2001.
- [4] GEMMA, mimoriadne číslo z 12. svetovej konferencie Medzinárodnej transpersonálnej spoločnosti ITA, konanej v Prahe v dňoch 20. - 25. 6. 1992.
- [5] GROF, S.: *Dobrodružství sebeobjevování*. Praha, GEMMA89 1993

- [6] HIRAI, T.: **Zazen. Léčba zenovou meditací.** Bratislava, CAD PRESS 1997.
- [7] JIYU - KENNETT. **Jak pěstovat lotosový květ aneb jak se zenový buddhista připravuje na smrt.** Bratislava, CAD Press 1997
- [8] JUNG, C. G. **Výbor z díla II. Archetypy a nevědomí.** Brno, Nakl. Tomáše Janečka 1997
- [9] LYOTARD, J. - F : **Fenomenológia** Bratislava, SOFA 1992
- [10] **NA VLNÁCH ZMĚN** Přednášky z 12 mezinárodní transpersonální konference Praha, RADOST 1992.
- [11] NOSEK, J.: **Mysl a tělo v analytické filosofii.** Praha, Filosofický ústav AV ČR 1997.
- [12] STEVENS, A.. **Jung.** Praha, Argo 1996.
- [13] ŠRÍ ŠANKARA: **Odkaz indického mudrce. Korunní klenot rozlišování.** Liberec, Santal 2000.
- [14] VIŠŇOVSKÝ, E., POPPER, M , PLICHTOVÁ, J.. **Príbehy o hľadani mysle.** Bratislava, Veda SAV 2001.